

ملی شعبہ برکھری

جلد : ۱

میس - حیران ۱۳۳۱

صانی : ۲

بر قومک تدقیقند، تعقیب اولونه حق اصول

ضیا کونک آلب

دارالفنون « علم اجتماع » معلی

بر قوم « Le peuple » ی علمی صورتده تدقیق ایچون، هرشیدن اول کوز اوکنده
طوتوله سی اقتضا ایدن شرط، او قومک استقبالد ناصل اولمه سی لازم کلدیکنی دکل،
ماضیده و حال حاضرده ناصل اولدیغنی آرامقدر. بر قومده، یا اجتماعی حیاتک اوغرادینغی
تکامل وقفه لرینی ازاله، یا خود اجتماعی تکاملک معین بر مفکوره یه دوغرو وقوعنی تسهیل
ولسریع مقصدیله اتحاد اولونه حق تدبیرلر « علم » ماهیتده اولمایوب « صنعت » ماهیتده در.
علم، یا بدینغی تدقیقلری عملی بر نتیجه اندیشه سیله اجرا ایتمز. چونکه عملی برغایه تعقیب
ایدن اجتماعی بر صنعت، اصلاحات احتیاجلرینک مستعجلیتی دولایسیله علی العجله حکملر
ویرمک مجبوریتده در. علم، حقیقی عملی احتیاجلره فدا اتمه یه چکندن، بوکی
استعجالکار عامللردن توقی ایده رک حروصو بر صورتده چالیشمقله مکلفدر.
واقعا علمی تدقیقلردن چیقه حق نتیجه رک اجتماعی صنعتلر طرفدن درحال عملی
غایه لره تطبیق اولونه جغنی، بو تدقیقلری یاپانلر بیلیرلر. حتی بو متحریرلری سغیلرنده مقدم
یایان معنوی مشوقده، بوکون عملی اندیشه لردن عاری اولان تدقیقلرینک، یارین بهمه حال
کندی قومی یا خود انسانیت ایچون نافع تطبیقلره تنوج ایده جکنی بیلیملریدر. روخنده
بویله مفکوروی بر دوینغو موجود اولسادقچه، عالم، حیاتی بو قدر صعوبتی برایشه

اورتا آسیا تورکجهسی اوزرینه تدقیقلر

[« ۲۳ نیسان ۱۹۰۶ » ده ماجار انجمن دانشنده اوقومشدر]

توری بونه ف

اورته آسیاده ساکن تورکلرک دیلی، دها ایچه زمانلر اول علمی تحری وتدقیقلره موضوع اولمشدر. ۷۰۰ سنه دن بریدرکه شرق وغربک مختلف مملکتلرنده بولونان عالمر، وهندستان، اورتا آسیا، تورکیاده کی مؤلفلر عربی، فارسی وتورکجهده؛ اوروپا عالمری ایسه فرانسزجه، آلمانجه، روسجه وماجارجهده بو لسانک تبغه عائد بر چوق یازیلر یازمشلردر. اورتا آسیا تورکجهسینی آراشدیران لرک اوزون صیراسنی، بیلدیکمز کوره، ایلك اوکجه احتمال کوره عجمستانده یاشامش اولان عرب صرخیسی، محمد بن قیس (اون اوچنجی عصرک ایلك نصفنده). آچور. بو ذات « ۱۲۲۰ » ده وفات ایتش اولان صوک خوارزم شاهی « قطب الدین محمد » ک اوغلی « جلال الدین منکبرتی » نامنه عرب لساننده تورکجهیه عائد بر اثر یازمشدر. بو « جلال الدین » ایسه، معلوم اولدینی اوزره، « چنکیز خان » ک اوردولری بوتون اورتا آسیایی ضبط ایدوب الارینه کچیردکلرندن صوکر ایران وسوریه نیک بویوک بر قسمنک (۱۳ نجی عصرک برنجی نصفنده) حکمداری اولوب هجرتک ۶۲۸ نده یعنی میلادی ۱۲۳۱ سنه سنده وفات ایله مشدر. یازیق که « محمد بن قیس » ک بو اثری زمانمزه قدار قلامامش ویا کیم بیلیر هانکی بر یرده کیزله نوب قالمشدر. مع مافیه، بونک بر زمان موجودیتی حقنده غایت قطعی معلوما تمیز واردرکه، بوده، بر آز آشغیده ذکر ایده جکمز ایکنجی بر اثر صاحبی نک « ایکی یرده منبع اوله رق کوستردیکی محمد بن قیس ک تورک دیلنه عائد یازمش اولدینی بویوک کتاب » [۱] دن بحث ایتمه سیلر. (۱۶ و ۲۱ ص)

زمان صیراسیله ینه عین جنسندن ایکنجی اثر کتاب ترجمانه درکه آدی مجهول بر مؤلف طرفندن ۱۳ نجی عصرک صوکنده ویا دردنجی عصرده ایرانده صرف عریجه اولاراق [۱] بو اثر حقنده « پلاتومه لیورانسکی » نک « تورک دیلی حقنده بر عرب لسانجیسی » اثری؛ پترسبورغ ۱۹۰۰ - ۸ نجی صحیفه (روسجه).

یازیشدر . بو لسان کتابنک بعض نسخهلری بو کون او قسفوردده (بودلیان کتبخانه سینده) پارسده ، برلینده بولونمقده اولوب تمامی «پلاتومه لیورانسکی» طرفندن ۱۹۰۰ ده «تورک دلی حقدده بر عرب لسانجیسی» نامیله روسجه اوله رق پترسبورغده و تدقیقاتلی بر مقدمه ، ایضاحات ولتچهلرله نشر ایداشدر . بو کتاب بزده پک آز معروف اولدینی کبی ، عین زمانده ، بالخاصه بودوره عائد اورتا آسیا تورکجه سی تدقیقاتنه یارده یه جق المزده کافی مواد کوره مدیکمزدن دولایی بو اثرده اک زیاده کوزده چارپان بعض لسانی خصوصیتیری بوراده عرض ایتکه لزوم کوریورم .

از جمله دفته شایان بر صرفی حادثه اولمق اوزره مثلا کتاب ترجمانه ده کوره ، بعض کله لرک عین زمانده هرایکی شکلده قوللانیشلری کوستریله بیلیر . نته کیم : وار ایله بار ؛ بر ایله ویر ؛ صو کرا بی ایله من ؛ پینک ، بین ایله مینک ، مین ؛ کذلک ملکیت واضافت کوسترن قیاسی صفت اداتنک تام و اکسیک شکلری : آتلیغ و آتی ایله آتلیو ؛ طونلیغ ؛ طونلیغ ایله طونلو (طون = البسه) ؛ داتلوغ ایله داتلو ؛ طوزلیغ ایله طوزلو . ینه شوراسی ده پک زیاده دفته دکرکه بوجمهور مؤلف «اولمق ، ایمک» معناسنده کی فعلی شواوچ شکلده بیلدیریور : اولمق ، بولمق ، وولمق . عین زمانده بو کاتباء کله باشنده نفس کله دن اولان ب سسی ، ایکی صدالی حرف آراسنده بولونورسه ، و حرفه تبدل ایدیور ؛ شو حالده نه بولری ، نه بولغای ؟ یرینه نه وولری ؟ نه وولغای ؟ دیورلر [۱] . ینه باشقه بر مهم لسانی معلوم اولمق اوزره «غیسه» و «کبه» کبی تعدیل فعللرینک ، تنی و آرزو وافاده ایدن اداتلرینک شکلی واردر : بارغیسادی (وارمق ایسته دی) ، کلکیسه دی (کلک ایسته دی) یاخود بارغیسار ، کلکیسه . ایشته بو اداتلرده بزا سکی عثمانلیجه و تورکجه نک «یئسار ، یئسر» شکلنده کی التزامی مستقبلرینی بولویورزه . بونلرده اورتاده کی بوغاز حرفلری دوشمش اولدینی حالده ، بریکلرده اصل شکلی محافظه ایدیور . خلاصه کتاب ترجمان ده کی «بارغیسار ، کلکیسه» کله لری اسکی عثمانلیجه ده کی «واریسر ، کلیسر» کله لرینک عینی در . [۲]

نهایت بو کتاب ترجمان ده موجود کلماتی ده شویله برکوزدن کچیردم : آجفو = آناختار
آخق = آقق ، آخسامق = آقسامق ؛ آغینمق = تذکیر و اعلا ایتک ؛ آلا = آلا ؛ آلوغ =

[۱] «مه لیورانسکی» عینی کتاب : ص ۱۵

[۲] ده ا مفصل معلومات «لسانیات خبرلری» مجموعه سینده «۱۴ نجی عصر عثمانلی تورکجه سی»

آچی ؛ آرخا = آرکه ؛ آرپا = آرپه ؛ باخیش = یوز ، قیلیق ، نظر ؛ بیمک = رقص ایتمک ؛ بیچی = رقص ؛ براختق = آتمق ؛ ایتمک ؛ بوغدا = بوغدا ، بوغدا ، باشی = جوزا برچی ؛ چه توك = کدی ؛ دوقوزان = دوقسان ؛ امکیزمک ویا امزورمک = امزیرمک ؛ کوزچی ، کوروشی ؛ کوزده چی = بالقیل ؛ ایدی ، ایتی = افندی ، صاحب ؛ یاجی = یاجی ؛ یاخین = یاقین ؛ یارلوق = فقیر ، سفیل ، بدبخت ؛ یوکوتمک = سهویمک ؛ یوکوش = چوق ؛ اینکه = ینکه (قارداش قاریسی) ؛ یوزوم ویا اوزوم ؛ قایاش = اقربا ؛ کچی = کوچوک ؛ مون = نقصان ؛ خطا ، قصور ، صوچ ، کناه (قازاق — قیرغیزجه ده مین = کناه ، جنایت) [۱] ؛ نهشه = نه دن ؛

بو ایکی اڭ اسکی لسان کتایبک وجوده کله سندن پک چوق صوکرآ ، که آنجا ۱۵ نجی عصر صوکلارنده ، ینه بویله چغتای تورکجهسیله اوغراشان بر اثره راست کلیورز . بو ایسه ، شهسز ، اورتا آسیا تورکجهسنک اڭ بویوک محرر و شاعری اولان میر علی شیر-نوائی نك « محاکمة اللغتين » ندن باشقه برشی دکیلدر ؛ بو غایت مهم و معنیدار اثری بویوک و شهرتلی مؤلف وفاندن برسنه اول یعنی ^{۱۷۹۹} ۱۷۹۹ ده یازمشدی [۲] « نوائی » نك حیاتی و خصوصی بردور آچان ادبی فعالیتنی بوندن ایکی سنه اول ینه بوراده ویرمش اولدیم « اورتا آسیا تورک ادبیاتی » عنوانلی قونفرانسده عرض و تفصیل ایتمش اولدیم جهتله ، بوراده کنديسنک یالکز لسانی اثرلرندن بحث ایده جکم .

بونده « نوائی » تورک دیلی فارسی ایله مقایسه ایدرک تورکجه نك عجم دیلنه نظر آدها زنکین ، دهاکوزل و هرجهتجه دهاکمکل اولدیغی اثباته چالیبشور ؛ و بو چرچیوه داخلنده کندي آنا دیلنک بر چوق فارق خصوصیتلرینی شرح و ایضاح ایدیور . هرشیدن اول شوراسنی شرح و ایضاح ایدیور که چغتای تورکجهسی مفهومات دائره سنده هر نوع ساده فقط مغناجه اینجه برطاقم آنا نك افاده سی ایچون آیری آیری کلهلر قوللانیر . بونی ارا نه ایتمک اوزره بوتون بر ییغین مترادف کلهلر صیرالایور ؛ مثلا : **اغورمک**

[۱] رادلوف ، « جنوبی سیریا تورک قبیلهلری ملی ادبیاتندن نمونهلر » جلد ۳ ، ص ۸۵ و ۳۳۴ نهیه ؛ اوخ = اوق ؛ اوك = عقل ، فکر ؛ شوبا = صیبا ؛ شوداش = سلاح آرقداشی ، همشهری (ساریغ ؛ شازو = صاری ؛ تنکری = الله ؛ تهوه = دوه ؛ تینکیز = ده کیز ؛ تونغوز-دوموز ، تورا = شهر ؛ وورمق ویا اورمق .

[۲] بونک ال یازسی بر نسخهسنی « وامبری » انجمن دانشه هدیه ایتمشدی . اصل متننی فرانسزجه ترجمه سیله برابر قاترمر ۱۸۴۲ ده یاریسنده « شرق تورکجهسی منتخباتی » نده نشر ایله مشدر . برنجی قسنی « وامبری » لسانیات خبرلری مجموعه سنک برنجی جلدنده ماجارجه به ترجمه ایله مشدر . عثمانلی تورکجهسنه ترجمه سی ایسه علی سعاوی افندی نك یاریسنده نشر ایستدی علوم غزته سنک (۱۸۷۰) نجی ییلنده موجوددر .

مختلف تظاهرلری توسیم ایچون یغرمور کله سندن ماعدا ۷ فعل دها ذکر ایدیور .
 (بوخسامق، ییغلامسینق، سینگره مک، اینگره مک، سیقماق، اوگورمک، اینچکیرمک) ...
 كذلك متشابه لری ده مثاللریله صیرالایه رق عینی شکلده برچوق کله لک چغتای تورکجه سنده
 اوچ، دورت حتی بش معنای اولاییلدیکنی سویله یور. مثلا آت کله سی آت، و (آتمق دن)
 آت؛ کوك کله سی قویروق، کوك، چيوى، طبقه و موسيقى ... مطالعاتنده دها زیاده
 ایله ریه کیده رک عالیه حیاتی چهوره سنه عاڈ مسکن وبالخاصه هایدیره دائر تعیزلری،
 اویابانی میوانه و قوسمه اسملری، مختلف میوانه سملری نك اصطلاحلری، آت ك
 مختلف جنسلری، صوکراده قوسوم لری، اله، اسلمه، ییه جك وایچه جك اسملری
 طاقم طاقم طویلایوب آکلاتیور. نهایت کلمه تشکیلی ندن بحث ایدره رک مشارکت و متعدی
 صیغهلری (مثلا اوپوشمک، قوچوشمق (صارماشق) ویوگورتمک، قیلاورتمق کی)
 و برشی ایله «اشتغال» ی بیان ایدن می، میو قیاسی صفت ویا اسم تشکیلی اداتلری
 (سوچی = صوچی؛ قوشچی؛ قویچی = قویونچی کی) قاج، کج، غلج، کج
 و غوندیور، کوردیک توقیته و تعقیبه اداتلری (مثلا، باپاچ = بولونجه؛ تیککهچ =
 دیکنجه؛ بارغودیق = پارلادقد = کیلگودیک = کلدکده کی)؛ کور فعلی یاردیمیه
 تشکیل اولنان تأکید امر حاضر اشکالی (مثلا: بیله گوز، یتته گوز)؛ صوکره
 صفتلرک افاده ایتدیکی اوصافک دها قوتله ارانه سی ایچون قوللانیلان شکلری (آپ آق،
 قاپ قارا، کوم گوك، یام یاشیل)؛ اوندن صوکره برمأموریت ایفا ایدن ویا برخدمت
 کورن اشخاص اسملرنده بولنان «ئول، ئاویل» اداتلری (مثلا هیراویل = اوکی،
 کوزجی؛ قاراویل = محافظ)؛ فعللردن اسم تشکیلی ایچون قوللانیلان «ال» اداتی
 مثلا (یاسال = حرب نظامی؛ سیورغال = هدیه؛ قابال = آبلوقه) کله لری؛ نهایت اسم
 مکان اداتی اوله رق «لوه» اداتی (قیشلاق = قیشلانه جقیر؛ یایلاق = یازلانه جقیر؛
 اولاق = آولانه جقیر) کله لری ذکر ایدیور.

توائی بواثرده بزی شوجهتندن ده خبردار ایدیورکه اورتا آسیا تورک مؤلفلری آراسنده
 کنديسندن اول کیمسه چغتای تورکجه سنی بویله لسانی بر «مطالعه» یه موضوع اتخاڈ
 ایتهمش و بونک تحلیل و تشریحنه ایلك دفعه اوله رق نظر دقتنی چویرن کنديسی اولمشدر.

بویوک «نوائی» نك ادبی فعالیتك دور آجان تأثیرلرندن اك برنجیسی اوله رق شوراسی قید اولونه بیلیركه. وفاتندن صوكر ا شرقك مختلف اولكه لرندده بولنان عالم لر و مؤفلر اوزماندن بری آرتیق کافی درجه ده زنکین برادییاته مظهر اولمش اولمش بولونان چغتای تورکجه سنی ده اکنیش چه وره لره باقمق ایچون چالیشمغه لایق بولایلر. ده ا ۱۶نجی عصرک ابتدالرندن اعتباراً بوتون بر صیرا لغت نویس لر چقه رق چغتای ادبی لسانك کلمات خزینه سنی طویلادلیر، وبونلری هرشیدن اول وبویوک برقسمنده «نوائی» نك منظوم و مشور اثرلرندن درله دک لری مثاللره مختلف دیل لردده ایضاح ایستایلر. زیرا اونى شرقده هر زمان و هر یرده چغتای تورکجه سنك اك حقیقی مثلی اوله رق طانیورلر و اونك لسانی استعمال و تصرف لری بوتون مختلف فیه مسئله لردده بر معیار و حجت تلقی ایدیورلردی. ایشته بوسورتله کیت کیده صرف بویوک استادك اثرلری آ کلامق مقصدیله وجوده کتیرلش بر صیرا لغت لر میدانه کلدی.

بوادی مساعی نك ایلك محصولی، بیلدی کمزه کوزه، هر هانکی بر مجهول مؤلف طرفندن ۱۶نجی عصر ابتدالرندده آناطولیده عثمانلی تورکجه سیله یازیلش اولان و شمدییه قادار بیلینن یکانه نسخه سی، اوده آنجاق پارچه حالندن اولمق اوزره، الیوم نیم ملکمه موجود بولونان، «آبوشقا» لغتی عنوانلی اثردر (آبوشقا = زوج، قوجه دیمکدر). آدی مجهول مؤلف بولغتی اله موجود یازیلی بر طاقم منبع لردن آله رق ده کیل، بلکه عملی بر صورتده بیلدیکی لسان اوزرینه مستنداً یازمش اولوب بوجهتی ایکی یرده کندیسیده بیان ایدیور... اثرقیصه بر مقدمه ایله باشلا یور. بونده چغتای جه و عثمانلی جهاملاری آراسنده کی فرق لره عائد بر طاقم ایضاحات کورو یور. اوندن صوکره حروفات صیراسیله کلمات

فهرستی تعقیب ایدیور. بونده هر کله بالخاصه نوائی، صوکره میرحیدر مجذوب (وفاتی ۱۵نجی محزن ۱۳۳۳ عصر اورتالرنده در)، مولانا لطفی (۱۵نجی عصرده یاشامشدر)، عید یاخود عیدالله خان (وفاتی ۱۵۳۹ در) ك اثرلرندن بر چوق مثاللر ایراد ایتمشدر. مؤلف کله لری یالکز ماده اصلیه (مجرد ویا مصدر) شکل لرنده ده کیل، عینی زمانده شوذکر ابتدیکمز مؤفلرک اثرلرنده راست کلدیکی شکل لردده کوستریور وبونلری عثمانلی تورکجه سیله ایضاح ایدیور. لغت ك حائز اولدیغی مزیتلردن اك بویوکى شوکه مؤلف چغتایجه کله لرك دوغرو اوقونوش یعنی تلفظ لری هر یرده کال قطعته تعینه غیرت ایدیور؛ که بونده عرب یازیسنك اوقادار قصور لیغی ایله برابر موفق اولایلمشدر. بو مقصده مختلف

طرز زلرده واصل اولغه چالیشیور . اولا هر باش حرف دائره سی ایچنده مقوم ، مکوره
مضموم دیه کله لری آیری بر طاقم فصللردن مرکب بر صیرایه قویویور ؛ بوصورت ایله
مطلوب کله نك ایلک حرفی آ - اُمی ؛ ئمی - عی می ، و - وُمی یوقسه و - وُمی
اوقومق لازم کلدیکی حل ایدیور . ثانیاً صدالیلری حرکه له یه رك فتحه ، کسره ،
ضمه لرینی قویدینی کبی املا اشارت لری اولان (جزم و تشدید) ی هر یرده کمال دقت ایله
قوللانیر ؛ ثالثاً ك حرفنك ایکی درلو (ق و غ) صورتنده تلفظنی فرق ایدیور ؛
رابعاً بوتون کله نك یوکسك ویا درین سسلی اولوب اولمادیغنی اماله یاخود تخفیفله یعنی
اشباع ایله تلفظنی کوستره رك تعین ایدیور .

شوراسنی ده بیلمه مز کر کدرکه بوغایت قیمتدار ، و بیلدیکمز کوره « ایلک اصولی
یفتای لغتی » ساده جه برکات فهرستدن عبارت اولمایوب ، بلکه بر چوق یرنده شرق
تورکجه سنك املاسنه متعلق ، و کذا صرف ونحوه عائد بر طاقم ایضاحاتده بولونمقده در .
بوندن ماعدا آبوشقا لغتی نده او یله بر طاقم کله لر واردرکه بونلره نه بوکونکی چغتایجه
لغلر نده ؛ نه شرق مؤلفلرنك ونده غرب عالملرنك هیچ برینك اثر نده راست کلینه مز .
بوکی چغتایجه کله لری بوندن ایکی سنه اول « کله تی سه مله » (ماجار شرق مجموعه سی) نك
۵ نجی ییلی ، ۱ نجی صایسنده نشر ایتشدم (ص ۱۶-۲۱) .

نشأتی زمانه نظراً ، بوندن صوکرآ صرف عثمانی تورکجه سنده یازیلش اولوب
(وامبه ری آرمینك ماجارجه یه ترجمه ونشر و تشریح ایتدیکندن بری) - ینه عینی
آبوشقا کله سی ایله باشلادیغنی ایچون - آبوشقه نامیله فقط یا کلش اوله رق او یله تسمیه
ایتدیکمز لغت کلیر . زیرا بو عنوان اصل شمدی ذکر ایتش اولدیغمز لغته عائد در .
بالعکس اونه کیلرینك بعض ال نسخه لر نده باشقه تورلو مثلاً « چغتایجه لغتی » و « یاکی
نوائی لغتی » کبی اسملره راست کلورز . [نته کیم ویا نه امپراطور سرائی کتبخانه سنده کی
نسخه نك ایکنجی ورق اوزر نده کتاب اللغه فی لسانه یفتای ؛ سن پترسبورغده کی نسخه
اللغه النوائیه والاشراکات الیفتای ؛ لایدن انجمن دانشنک بریچک نسخه سی لغت مولانا نوائی ،
بر دیگری لغت میر علی شیر نوائی ؛ نهایت بنده موجود بولونان بر نسخه سی ده ساده جه
لغت یفتائی عنوائی حائز در] بونك مؤلفنی بیله میورز . فقط عثمانی تورکجه سی قسمنده
بولونان بعض لسانی خصوصیتلره کوره حکم ایدیلیرسه هر احتمال کوره صرف آنا تولید

یاشامش و یازمش اولسه کرکدر . لغتک میدانہ کلدیکی تاریخہ کلنجه اک اسکی یعنی ویانہ ایمپراطور سرانی کتبخانہ سنک مالی اولان نسخہ نک صوکنده « لغتک ۹۵۹ سنه سی صفر آینک ۳ نجی کونی » یاخود ۱۵۵۲ سنه سی ابتدالرنده « ختامه ایرمش » اولدینی سوزلری اوقونویور . (مونیخ ولایدن ده کی نسخهلری ۹۶۰ - ۱۵۵۳ سنهلرنده اولدینی کبی سن پترسبورغ ده کی نسخده ، کورولن اشعارادن آکلاشیلدیغنه کوره ، ۱۵۶۰ سنه سندن اول یازیلشدر .)

بولغتک ترتیب و تنظیمی ده اصل آبوشقه نککینک عینی در . بوده چغتایجه کلهلرک دوغرو تلفظلرینی کوسترمک ایچون ممکن اولدینی قادار غیرت ایدیور . فقط بوبابده اصل آبوشقا لغتی نک صحنه نظراً پک کری قالیر ؛ بوندن ماعدا اوتہ کنده بولونه بیلن بر چوق کلهلر بونده نقصاندر . [*] شو قادار وارکه آدی مجهول مؤلف نوائی نک ۱۹ اثرینی ایشله مش ؛ آبوشقا لغتی مؤلفی ایسه یالکز ۹ ندن استفاده ایتشددر . نوائی دن باشقه شو صایه جغمز چغتای ارباب قلمندن ده کلهلر و جلهلر آلمشدر : سلطانہ اسکندر میرزا (تیمورک طورونی اولوب وفاتی ۱۴۲۴ در .) ، میر صیدر ، مولانا لطفی ، میرزا حاجبی صفدی (وفاتی ۱۴۹۰ دن اولدر) ، میر سعید طائی (اون بشنجی عصر اورتالرنده پارلامشدر) ، سلطانہ حسین میرزا (۱۴۳۹ - ۱۵۰۶) ، بابر میرزا (وفاتی ۱۵۳۰) عبیدر خانہ (وفاتی ۱۵۳۹) ، کالامی ، قطبی ونعمی ... ایچنده بولونان چغتایجه کلهلرک صایسی (۲۰۰۰) . چیقار .

بولغتک محتویاتی حقنده دها زیاده تفصیلات ویرمکی لزومسز صایبورم ، زیرا ۱۸۶۲ ده ماجار انجمن دانشی طرفندن وامبهری نک ترجمه سی و بوده نئس یورده فک مقدمه و شرحلریله نشر ایدیلشدر . بوندن ماعدا تمام متننی ویلیمینوف زرنوف (۱۸۶۹) ده سن پترسبورغ ده « مفتای تورکجه لغتی » عنوانیله نشر ایله مشدر .

بو ۱۵۵۲ تاریخی آبوشقا لغتی نک برزیده سی اوله رق « کتاب لغت آبوشقه » عنوانی دیگر بر لغت وارددرکه یکانه بیلینن نسخه سی لایدن آقاده می کتبخانہ سنده محفوظ بولونمقده در . بواثری ۱۵۷۶ سنه سی ابتدالرنده (۹۸۳ سنه سی ذی الحجه آینده) تألیف ایتمش اولان

[*] بوللری کله قی سهمله ، ۱۹۰۴ سنه سی ، ۱ نجی صایسی ، ۱۲ - ۱۶ نجی صحیفه سنده کوستریور .

مؤلف ۱۵۵۲ ده اولان آبوشقا لغتی‌نک مقدمه‌سی آلهرق بوتون کلمات خزینه‌سی سرپشدرمش، فقط صوکنه قادار نوئی و برچوق چغتای محررلرینه عائد اونده بولونان بوتون مثال ایراداتی درج‌ایله مشدر. حال بوکه عینی زمانده اوده‌دیکری کی ۴۸ نجی ورقی اوزرنده نوئی‌نک اثرلرینی صیرالایور. [۱]

شو ذکر ایتدیکمز اوچ اثردن صوکر ایاکی دانه تمامیه مشابه تألیف طرزینه مالک نوئی لغت‌لری واردرکه بونلرک نه مؤلف‌لرینی، نه ده تألیف‌لری زمانتی بیلهمیور. بونلردن بریسی لغت نوئی عنوانی حائر اولوب نوئی‌نک دیوانلری ندن یعنی ربابی شعرلرندن آلمش اولدینی کله‌لری فارسئی لسانده ایضاح ایتش و برچوق مثال‌لره توسیع ایله مشدر. بونک برال یازیلی نسخہ‌سی سن پترسبورغ امپراطور کتبخانه‌سندہ قاله بیلشمدر. [۲] دیگرینک عنوانی «اللغة علی لسانه نوئی» اولوب برنسخہ‌سی یالکز سن پترسبورغ خارجیه نظارتی شرق شعبه‌سندہ محفوظ بولونمقده در. عثمانی تورکجه‌سی ایله یازیش اولوب هرکله‌نک یاننده نوئی و باشقه چغتای محررلردن آیینمه مثالر واردر. [۳]

بونلردن بوسوتون باشقه بر ماهیتده دیگر بر چغتای لغتی ده فضل‌الرحمانه بویوک بارک بریجک خلجی و هندستان حکمداری محمد اورنگزیب ک (سلطنتی ۱۶۵۸-۱۷۰۷) توصیه‌سی اوزرینه اوغلی نامنه «لغت ترکی» عنوانیه فارسئی لسانده تألیف ایله مشدر. مؤلف - اثرینک مقدمه‌سندہ بالذات یازدینی اوزره - حکمدارک امیرلردن بری اولان «سيف ضانه» ک «عمو زاده‌سی» ایدی. اصل لغتدن اوکجه «صرفه عائد» «برمدخل» وارکه بونده مؤلف فعل واسم ادات و لاحقہ‌لرینی موضوع بحث ایدیور. لغت اوچ بابہ بولونمشدر. او صورتله که ۱ نجی باب اب صیراسیله فعل‌لری (حرکه و املا اشارت‌لریله برلکده) احتوا ایدیور؛ ۲ نجیسی اسم‌لری بنه اب صیراسیله فقط باش و صوکه حرف‌لر صیراسنه کوره: ۳ نجیسی ایسه صرف طاق‌لره کوره آریلش صاییلر، اعضا اسم‌لری، حیوانلر، نباتلر، معدنلر؛ و تورک قبیله و عشیرت‌لرینک اسم‌لری، نهایت براردونک مرکب قسم‌لرینک

[۱] دوتی، شرق مجموعه‌لری فهرستی (لاتینجه) لوغدو نو - باتاویا آقاده‌می کتبخانه‌سی ۱۸۰۱

جلد ۱، ص ۱۰۶

[۲] ویلیمینوف زرنوف؛ چغتای تورکجه‌سی لغتی (فرانسجه) (ص ۲۵ - ۲۷)

[۳] ینه اوراده.

تعییرلری حاوی برکات فهرستی حالده در. بواثرکده برال یازیسی نسخه‌سی بریتیش موزه‌ئوم کتبخانه‌سنده قالمشدر. [۱]

بولغی منشی عبدالرحیم، «رسالة فضل الله في باب» عنوانیه ۱۸۵۲ده قالدکوتاده نشرایله مش و (اوندن دولای قالدکوتا لغتی نامیله ده مذکور بولونمش) در. فقط بونده کرک ترتیب و کرک تصویرلری اراؤه چهندن اولدینی کبی دها بر مقدار لسانی موادده علاوه ایدیشدر. بواختبار ایله بو طبع قسماً پایلان تعدیلات قسماً ده باصیلشده کی پک بویوک قیدسزلق نتیجه‌سی اوله رق پک یا کلشلی واعتماده غیر لایق اولوب بونی وامبه‌ری ایله پاوه دوقورته‌ی ده بالخاصه بیان ایتکده درلر. وامبه‌ری شویله دییور: «ایچنده قاینشان عظیم بر مقدار یا کلشلردن دولای پک قوللانیشسزدر. وبونی کندیلرینه معاون وبرماخذ اوله رق قوللانیق ایسته‌ینلر اثرلری قارمه قاریشیق ویلان یا کلش بر طاقم معلوماته دولدورمش اولورلر» (آلمانجه) پاوه دوقورته‌ی ده شونلری یازیور: «قورو وانتقادسز بر طاقم کله‌لر فهرستی در. فائده‌سز دکدر، فقط آنجاق احتیاط ایله قوللانیق لازم کلیر. چوق کره برکله‌نک معنا و شمولنی تعیین ایده‌جک بر مثال بولونمادیغی تقدیرده قطعاً آکلاشیله‌ماز بر طاقم ایضاحات ویریور» (فرانسجه).

فضل‌الله خان ایله معاصر باشقه بر، هندوستانی عالمی محمد یعقوب منکی واردرکه عینی زمانده یعنی اورنکزیب ک سلطنتی (۱۶۵۸-۱۷۰۷) دوره‌سنده اورتا آسیا تورکجه‌سینه عائد «کتاب زبانه ترکی» نامیله کنذاک فارسی دیلنده بر لسان کتابی یازمشدر. اولدقچه حجملی اولان بواثر ۱۴ باب به بولونمشدر. اون اوچ بابی حروفات صیراسیله فعللری احتوا ایدیور. فقط مصدر شکللرنده ده کیل؛ برچوق صیغه وزمانلر داخنده، ۱۴ نجی بابنده ایسه موضوعات زمره‌لرینه کوره تنظیم اولونمش اسملری، صفتلری، وضمیرلری ظرف و عطفلری صیرالایور. بو «صرف» اوله رق ده ایشه یارایان اولدقچه زنکین «لغتجه» نک بر «مکاله» نسخه‌سی ینه بریتیش موزه‌ئوم کتبخانه‌سنده در. [۴]

ینه عین شکل وماهیته ده و پک حجملی بر «مفتایمه — فارسی لغتی» بیلورزکه ۱۷ نجی عصردن

[۱] شارل ریو، بریتیش موزه‌ئوم ده کی تورکجه ال یازیلی فهرستی، لوندرا ۱۸۸۸، ص ۲۶۴

[۲] چغتایمه اسان تدقیقلری (آلمانجه) ص ۲۰۰

[۳] شرق تورکجه‌سی لغتی (فرانسجه) (ص)

[۴] ریو، ینه اوراده، ص ۲۶۸

قاله اولوب نه مؤلفی نه ده وجوده کلدیکی تاریخ و محل حقنده هیچ بر معلوماًز یوقدر .
 اثر باشند باشه صرف حروفات صیراسیله فعللری احتوا ایدیورکه مجموعاً ۴۹۲ در؛ لکن
 اوصورتله که هر بر فعل هر زمانه، کمیت و شخصه کوره، مثبت و منفی شکلریله کوستریلشد.
 بوئندن ماعدا بر چوق فعللرک متعدی، بعضیلرینک لازم شکلری ده کورولویور و بونلرک
 هربری بر تابلو حالده اولوب هر بر تورکجه کله آلتنده شو صورتله فارسی معناسی وارد.
 اوپوب ایدیلر، اوپمهب ایدیلر . .

اوپوب ایدی اوپمهب ایدی
 بوسیده بود نبوسیده بود

بوغرب طرزده تألیف اولونمش لفتک ده برنسخه سی ینه بریتیش موزه نومده محفوظ
 بولمقده در [۱].

۱۸ نجی عصر ابتدالرنده حسین شاه سلطنتی زماننده (۱۶۹۴ - ۱۷۰۹) یعنی
 ۱۷۰۵ (که هجرتک ۱۱۱۷) سنه سنده فارسی دیلنده یازیلش اولان **بایع اللغه** عنوانلی
 کتاب ده یوقاریده ذکر کری کچن نوائی لغتلی صیراسنه داخل صاییلیر. آدی مجهول مؤلف
 فوق العاده طمطراقلی مقدمه سنده دیورکه: نوائی نك اثرلرنده کی کوزللك بوسبوتون
 مفتونی اوله رق بونلرده بولونان نادر و آ کلاشیلمه سی کوچ برطاقیم تعبیر و افاده لری،
 کندیسینی او قویه حق اولان عامه یه یعنی ایران تورک لری نه ایضاح ایچون حصر نفسه قرار
 ویرمشد. بولمقده نوائی دن بول بول مثاللر کتیریور. فقط ۱۵۵۲ سنه سنندن اولان
 ابوشقا لغتک نصفی حجمده اولدینی کی هم ده ده اقیصه در. [۲]

بوندن بر آاز زمان صوکرآ، که ۱۸ نجی عصرک ایلک نصفنده، نقشبندی طریقتی
 منتسبلرندن شیخ طیب بخاری اورتا آسیا تورکجه سی حقنده الفاظ جلیه فی پناه لغة الترمک
 عنوانلی فارسی دیلنده برلسان کتابی یازمش و بواثرینی ۱۷۱۹ - ۱۷۴۷ آرالرنده سلطنت
 سورمکده اولان هندستان حکمداری «محمد شاه» اتحاف ایلهمشد.

مندرجاتی اوچ قسمه منقسم اولوب بریسی «لغت» درکه بونده تورکجه کله لر

[۱] ینه اوراده .

[۲] ولیامینوف ررنوف، یعنی یرده، [ص ۲۵-۲۷] بوکا کوره سن پترسبورخ ایمپراطور
 کتبخانه سنده کی نسخه ۱۱۱۷ = ۱۷۰۵ تاریخلی در. صوکرآ و امبه رینک «چغتایچه لسان تدقیق لری»
 [ص ۱۹۹].

موضوعلرک زمره لرینه کوره ۲۵ فصلده جمع اولونمش در ؛ ایکنجیسی « صرف » اولوب بوده ۲۵ فصلدن مرکب در . نهایت « مکالمه لر » واردر . بواثرک بر نسخه سی بریتیش موزه نومده در [۱]

۱۶ نجی ویا ۱۷ نجی عصرلر اثناسنده ، فقط هر حالده ۱۸ نجی عصر اورتالردن اول ، ینه او یله بر طاقیم چغتای تورکجه لغتلی یازان مؤلفلره راست کلیورز : طالع هروی (یعنی هراتلی) ، فراهی ، نذر علی و میرزا عبداللطیف ناصری . مع مافیه بواثرلرک زمانزه قدار قالب قالمادقلری ویا موجود اولوب اولمادقلری حقتده هیچ بر معلومامز یوقدر ؛ یالیکز سنکسوغ نامنده کی بویوک لغتده بونلرک ساده جه « ذکر » لری قالمشدر . بونک مؤلفی ایسه « بوتون بولغتلرک قصورلو ویا کلشلی اولدقلری » سویله یور [۲] .

۱۷۳۶-۱۷۴۷ سنه لرده ایرانده سلطنت سورن قدرتلی « نادر شاه » ک سرکابی و عینی زمانده رسمی وقعه نویسی میرزا محمد مهری شاه اسماعیل آبادی ، شو ذکر ایتدیکنم حکمدارک دها حیاتنده ایکن بویوک بر چغتایچه و فارسی لغتی تألیفنه باشلامش ایسه ده بونی آنجا ق مشارالیهک وفاتندن ۱۲ - ۱۳ سنه صوکره یعنی ۱۷۵۹ ویا ۱۷۶۰ ده ختامه ایردیره بيلمشدر . (صوکه صحیفه سنده اوقونان ایکی تاریخدن و بهجة اللغات مؤلفنک ویردیکی معلوماتدن بو آ کلاشیلور) . مقدمه سنده یازدیغی کبی کندیسنی دها کنج یاشنده ایکن نوائی نک شعرلرنده کی کوزلک روحنی تسخیر ایتمش ، بونک اوزرینه تمادیا بونلری تبع ایدهرک تمامیه تصرف ایدنجه ، هپسی طوبلایوب بویوک محررک لغتلی و کوچ آ کلاشیلور افاده لرینی آ کلاقمق اوزره . بر کتاب تألیفنه قرار ویرمشدر . ایسته اثرینک شونوع مندرجاتندن دولایی اوکا سنکسوغ (یعنی طاشلق) نامنی ویرمشدر . بوتون اثر اوچ بویوک قسمی حاویدر . ۱ نجی قسم « مبانی اللغة » دیه خصوصی بر عنوانی جائز اولوب صرفه عائد بر مقدمه درکه مؤلف بونک چرچیوه سی داخلنده چغتایچه نک املا سندن ده بحث ایله مشدر . ۲ نجی قسم « چغتایچه - فارسی لغت » اولوب او صورتله تنظیم ایدیلشدرکه هر باش حرفی آیری آیری برر « کتاب » تشکیل ایدیور (شو حالده « ا » ایله باشلایان کله لر ۱ نجی کتاب ، « ب » ایله باشلایان کله لر ایکنجی کتاب .. الخ اولویور) . و هر کتاب ده ۱ نجی هجاده کی صدایلرک کیفیتده کوره ، بر طاقم باب لره آیریلشدر (شو حالده ۱ نجی باب

[۱] ریو ، عینی یرده ، ص ۲۶۴

[۲] ینه اوراده ، ص ۲۶۲ - ۲۶۶

ایلك هجارنده (آ) ویا (أ)؛ ۲نجی باب اینجه ویا قالین (ی)؛ ۳نجیسی ایسه درت تورلو»و» صائته سنی حاوی اولانلردر.

مؤلف هر کله ایچون یالکیز برده کیل، الکچوق نوائی وکذا میرحیدر مجذوب، لطفی، بابر وفضولی نك اثرلرندن اولمق اوزره برچوق مثاللر کتیریور؛ وچتایجه کله لری ده ماده اصلیه لری ایله ده کیل، شوذکر ایتدی کمز مؤلفلرک اثرلرنده راست کلندیکی شکللریله ایراد ایدیور. مهدی خان بواثرنده نوائی نك ۱۲ سی منظوم، ۹ ی منشور اولمق اوزره ۲۱ اثرندن اقتباس ایتش درکه اونلرکده باشلیجه لری شونلردر: [چهار دیوان، حیرةالابرار، فرهادوشیرین، لیلایومجنون، سیئه سیاره، سد اسکندری، لسان الطیر، اربعین، نظم الجواهر، محبوب القلوب، میزان الاوزان، خمسة المتحیرین، نسائم المحبه، تاریخ ملوک عجم، مجالس النفاس، مناجات، وقضائه مدرسه اخلاصیه)؛ و بونلردن مجموعاً ۲۵۰۰ بیت یعنی ۵۰۰۰ مصراع قادار مثال کوسترمشد. نهایت ۳نجی قسم برلاحقه اولوب یالکیز نوائینک ۱۲ منظوم اثرنده و محبوب القلوب نده تصادف اولونان عربی وفارسی کله و تعییرلری احتوا ایدیور.

دها صوکرانی بر لغت نویس فتح علی قاجار قدرینی که آشاغیده بحث ایده جکمز «مهجة اللغات»ک مؤلفی در، میرزا مهدی خانک سنکلاخندن یویوک بروقوق و تقدیرایله بحث ایتکده در. بوکا قارشی یالکیز شو ایکی تلقیسی در میان ایدیور که کافی درجه کینش و تفصیلاتلی اولمایوب تورکجه کله لک ناصل اولقونه جغه یعنی دوغروجه تلفظلرینه دائر تعیین وایضاحلری یوقدر. بوسنکلاخی بیلدی کمزه کوره، دیگر اوچ لغت نویس مأخذ اوله رق قوللانمشلردر که بونلرده شیخ محمد صالح اصفهانی، صوکرانی محمدخویی، و شیمدی ذکر ایتدی کمز فتح علی قاجار قزوینی در. اثرک پک آرز نسخه سی قاله بیلیمشدر. (فتح علی قزوینی ده ۱۸۴۵ ده آنجاق اوزون اوزون آرایوب صوروشدورمه لردن صوکرانی بر نسخه سی اله کچیرمه که موفق اولایلمشدر). حتی اورویاده شیمدی به قادار آنجق بریتیش موزه نومده کی نسخه سی معلومدر که بوده ۱۹نجی عصردن قاله براستساخیدر [۱].

احتماله کوره همان عینی زمانده هندستانی هوابه امیر زمانه (شجره سنه کوره کنیه سی: خواجه امیر خان ابن خواجه پادشاه خان ابن خواجه محمود خان ابن خواجه نصیرالدین خان بخاری) که وزیر قمرالدین خانک قیزینک اوغلی و میرزا محمد حسن قاتل نامنده کی

مشهور شاعرک قاین برادری ایدی، قیسه بر «تورکجه لسانه کتابی» یازمیشدر. اثری صرف ولغت برلکده اولدیغی حالده فارسی لسانی اوزرینه یازمیشدر. مندرجانی کلمهک فعلنک هر صیغه سنک عدد و شیخه کوره تصریفی، صوکر افاده ایتدیکی حرکتلر ال، آیاق، کوز، آغیز، دیل و سائر ایله مناسبندار اولدیغنه کوره تنظیم ایدیلش مختلف زمره لرده بر طاقیم سائر فعللری، نهایت عددلری موضوع زمره لرینه کوره بر طاقم اسمار و صفتلری حاویدر. بو اثرک بر یتیش موزده نومده محفوظ بولان نسخهسی ۱۸ نجی عصر صوکلرینه دوغرو یاپیلش راستساخدر [۱].

۱۹ نجی عصرک ایلک نصفده محمد ضربی (یاخود خویی) مهروضه عباسی عنوانلی چغتایجه فارسی لغتی، احتماله کوره ایران حکمداری فتح علی شاهک اوغلی اولان شیجع، منور و معارف پرور عباس میرزا (وفاتی ۱۸۳۳ صوکلری) نک توصیهسی ایله واونک نامنه اوله رق تالیف ایله مشدر. بو یالکز، یوقاریده ذکر ایتیش اولدیغمز سنکلاخک بر زبدهسی اولمایوب او شکلده درکه مؤلف بوراده بوندن ملخص بوتون کله کوکلرینی آلمش، بالعکس اداتلی شکلرینی و چغتای محرلرندن آلمش اولان مثالرک هپسینی آتمشدر؛ اوصورتله که مهروضه عباسی حجه نظر اصلی نک آنجا قاونده بری قادار بر شیدر. بو لغتک بو کون اوچ نسخهسی یعنی استنساخی معلومدر. فقط هراوچی ده آرزوق یا کلیشلی اولوب اورتا آسیا تورکجهسینه مأخذ اولق اوزره آنجق پک زیاده احتیاط وانتقاد ایله اوقونمق ایجاب ایدر. طهرانه سرایی کتبخانه سنده کی نسخه - که وامبه ری ۱۸۶۲ ده بر قوییه سنی آلمشدر - حقنده شویله افاده ده: بولونویور: «نه یازیق که تورکجه بیلمه یین مستسخلر اهلکارقلری، قیدسزلقلری ایله برچوق یرلری حال اصلیدن چیقارمشلردر. یوقسه اوله اولماسه یدی، خلاصه عباسی یی هیچ دورمادن متن و ترجمه سیله برابر نشر ایتمک هر حالده زحمته دکرشی اولوردی» [۲]. ایکنجی برنسخهسی یاریس قرال کتبخانه سنک مالی اولوب بونک حقنده ده «پاوه دو قورته ی» شو سوزلری یازیور: «اولدجه یا کلیشلی در وقصورلری واردر» [۳]. اوچنجیسی ایسه پاوه آمه ده که درری نک تبریزده فرانمزقونسو-

[۱] نه اوراده، ص ۲۸۳

[۲] چغتایجه لسان تدقیقلری، ص ۲۰۱

[۳] شرق تورکجهسی لغتی، جلد ۱

سندن آلمش اولدیغی نسخه درکه بونک دیکر اکیسندن هرجهتجه دهایی اولدیغی سویله یور. بوقاله بیلن نسخه لرك نه قادار یا کلیشلی اولدقلرینی کندیلمده ، بهجة اللغات حقنده کی قونقرا- نسیم مناسبیله بر چوق قیدسز لقلردن نشأت ایدن پک قابا یا کلیشلقلری صیرالادیغ زمان تصدیق و تأکید ایتشدم (ص ۲۰ - ۲۹).

عجم عالم لردن شیخ محمد صالح اصفهانی ، ناصر الریس شاه سلطنتی زماننده (۱۸۴۹- ۱۸۹۶) التفای ناصری عنوانلی چغتایجه دن فارسی به بر لغت یازوب بو حکمداره اتحاف ایله مشدی . مؤلف بونده منبع اولق اوزره ساده جه سنکلاخی اساس اتخاذا ایتش اولمایوب اثرینی بالکز اونک اصولنجه تنظیم ایتمه مش ، بلکه صرفی مقدمه سی ده اونک برنجی قسمی اولان مبانی اللغة ندن بر درجه قیصالته رق اقتباس ایله مشدر . تام بر نسخه سی بریتیش موزه نوم کتبخانه سنده [۲] دیکر بر نسخه سی ایسه سن پترسبورغ آسیا موزه سنده بولونمقده در . اوشامم فعلنه قادار کی کله لری احتوا ایدن باشلری طهرانده ده طاش باصمه سی حالنده تاریخسز اوله رق فقط ۱۸۵۵ زمانلری نشر ایدلمشدر (بونی باریه دومه ینارک ۱۰ شباط ۱۸۵۶ ده طهراندن یازمش اولدیغی بر مکتوبدن اوکره نیورز) [۳].

بو لقتک تألیفی «دورن» یا کش اوله رق رضا قولی خان ؛ پاوده قورته ی ایسه «میرزا قولی هدایت» اسناد ایدیور ؛ اوندن صوکر برنجیسی ینه یا کش اوله رق اسمنی زبده وخبه لفته ترکیه ؛ ایکنجیسی ایسه ساده جه ناصری نامیله ذکر ایدیور [۴].

۱۸۴۱ سنه سی بهارنده تورک اصلندن قاجار لر آراسنده یتشمش اولان «فتح علی قاجار قزوینی» چغتای تورکجه سنک شیمدی به قدر اک کنیش وهر جهتندن اک ای لغتی ختامه ایردیر مشدر ، که بو پک لایقلی بر صورتده «بهجة اللغات» نامنی حائر بولونمقده در . مؤلف - مقدمه سنده کورولدیکی وجهله - فتح علی شاه اک اوغلی ولی عهد وقائمقام عباس میرزاک سرکاتبی ایدی . بوش زمانلرنده ۳۰ سنه قادار چغتای لسانی ونوائی نک اثرلرینی

[۱] ینه اوراده

[۲] ربو، ص ۲۶۶

[۳] ژورنال آریاتیک جلد ۷، ص ۲۷۰

[۴] بوباده مه لیورانسکی نک عرب لسانجیسی اثری . باشده کی ص ۵۹ - رضا قولی خان، مستعار اسمیله هدایت ۱۹ نجی عصرک اک بوبوک وعالم محرری ایدی . فعالیت ساحه سی : شعر، ادبیات تاریخی ، تاریخ ولسانیات اولوب ۵۸۰ - ۱۸۷۶ آراننده بوذات «انجمن آرای ناصری» نامیله فارسی برلغت یازمشدر .

کال شوق و غیرتله تدقیق و تتبع ایله مشدر. ۱۸۳۰-۳۳ سنه لرنده اوزون مدت خراسان ولایتنه جوار اولان تورکمنلرک مختلف قبیله لری ، از جمله آخال ، تجن و مرو تکه لری ایله ساریق و سالور تورکمنلری آراسنده اقامت ایتیش ، بوراده عملی بر صورتده ده تورکجه یی ایجه اوکره نمشدر ؛ بوتون بونلری لغتک مقدمه سنده کورولن چقناچه بیتلر اثبات ایدر . بوندن ماعدا جلایر وکلات عشیرتلری رئیسندن ده بر چوق شیرلر اوکره نمشدرکه بو ذات بک آشکار بر صورتده نوائی نک اثرلری بیلیور و آکلاتیوردی . بوسورتله حاضر لایمه لر دن صوکر ا بویوک اثری ایچون اوچ سنه شهرنده چالیشمش و بونی اوزمان سلطنت سورمکده اولان « ناصرالدین شاه » اتخاف ایلشدر .

بهجة اللغات ساده جه سنکلاخک اصلاح اولونمش و باشند باشه کینشله تپلمش بر طبعی اولمایوب بوسوتون یکیدن ایشله نمش بر اثر در . بونده مؤلف اوته کینک بوتون موجودی اقباس ایله برابر دوغرو اوقونوش یعنی تلفظ جهندن اولان تعیملری اصلاح ایتیش و محتویاتی کندی لسانی معلوماتی و مطالعه لرینک نتیجه لری ایله کینشله تمشدر . تألیف طرزینه کنگجه هر صحیفه ده اولا چقناچه کله لر دیزلمش اولوب بونلر اوقونوشی کوسترن (فتحه ، کسره ، ضمه ، تشدید ، جزم و سائره کبی) اشارتلر ایله اعتنا کارانه تردیف اولونمشدر . آلتنده - طبیعی فارسی کله لر لده - بوتلفظ و املا صورتلرینک ایضاخلری واردر . اوندن صوکر ا مطلوب کله نک فارسی اوله رق شرحی تعقیب ایدیورکه بوده بالخاصه نوائی نک اثرلرندن اولمق اوزره آلتی به قادیار مثاللری حاویدر . نوائی نک یکریمی یکی اثرندن [*] ، بوندن ماعدا میر حیدر ، لطفی ، سلطان حسین میرزا ، ، ینائی ، بابر ، عید خان و فضولینک اثرلرندن اقباسلرده بولونمشدر . برابرنده مثال کتیرمه دیکی کله لر چوق کره مؤلفک محررلر دن ده کیل ، جانلی لسانک استعمالندن آلدینی تورکجه لغت لر در . تورکجه کله لری یالکز ماده اصلیه لری ایله (یعنی مجرد اسم و یا مصدر حالنده) ده کیل ، بلکه شو ذکر اولسان محررلرک اثرلرنده شوراده بوراده راست کلدیکی تصریفلی شکل لر یله آلیور . تلفظ لرک تعینی جهته کنگجه مؤلفمز مختلف صوتی قیمتلر عرض ایدن دورت حرفک (ه ، ا ، و ، ی) نک نه تورلو سسله ندیر یله جکنی بوتون لغتده برر برر تعیین

[*] از جمله چهار دیوان یعنی غرائب الصغر ، نوادر الشباب ، بدایع الوسط ، فوائد الکبر ، پنج کتاب یا خود خمه یعنی حیره الابرار ، فرهاد و شیرین ، لایلا و مجنون ، سبع سیاره ، سدا سکندری ، داستان شیخ صنعان ، منطق الطیر ، نظم الجواهر ، تاریخ الملوک ، محبوب القلوب ، خمسة المتحیرین ، مجالس النفاثس ، نسائم المحبة ، تاریخ الانبیا ، وقفنامه و نثر الالائی .

وایضاح ایله مشدر. حتی واحرفک سسلرینی تعیین صحتده اوقادار ایله ری کیدیورکه نه وقت و = o ، نه وقت و = ou ، نه وقت و = eu ، نه وقت و = u اوقونه جغنی تعیین ایدیور .

محتویاتی حقده شوراسنی ده خاطر لایمه منر ایجاب ایدرکه، بهجة اللغات چغتایجه کله لر موجودینی ساده جه لسانی نقطه نظر دن ایضاح صورتیه دارمعناسنده آتمش بر لغت اولموب، عینی زمانده، اورتا آسیانک اسکی ویکی جغرافی احواله دائر چوق قیمتی مواد احتوا ایدن بر جغرافیا قاموسی در . بوندن ماعدا تاریخی وقومی اسمار یاننده ، اسکی تورک قبیله وعشیرتلی ، وتاریخی سیالر حقده ، عادتا بر طاقم کوچوک تاریخی پارچه لره تصادف ایدیلکده در . نهایت ینه عینی کتابده اورتا آسیا تورکلرینک قومی احواله عائد مبذول نوطلرده موجود بولمقده در. «بهجة اللغات»ک بواعبارایله - شوزکراولنان فائق مزیتلرینه بناءً - قیمتجه بوتون دیگر ، کرک شرق وکرک اوروپا مؤلفلری طرفدن یازلش اولان چغتای لغتلر دن ممتاز و بناءً علیه بونلرک ویردکلری لسانی معلومه لرک محاکمه سی ایچون اک قولانیلی بر معیار اولدینی کال جسارتله سویله نه بیلیر .

بوفوق العاده قیمتدار لغتک یکانه ال یازیسی نسخه سی - دها دوغروسی استساخی - شرق نفیس خطلری بقایاسی آراسنده اولوب - نیم المده موجوددر . اکر بوندن اوچ سنه اول انجمن دانلشده ویردینکم بر قونفرانسده بوندن کال حرارتله بحث ایتمش اولسه یدم ، اوروپا مستشرقلر دن هیچ برینک بوندن قطعاً معلوماتلری اولمایه جقدی [۱] . بونلر دن صکره اورتا آسیا تورکجه سنی موضوع بحث ایدن دهایدی لسان کتابخی ذکر ایتمه منر لازم کلیر . واقعا بونلرک میدان کلدکلری تاریخی قطعیت وصحتله تعیین ایده میورسه قده ، هر درلو احتمالاً نظرأ ، ۱۸ نجی ویاخود اولسه اولسه ۱۷ نجی عصر دن قالسه لر کرکدر .

بونلر دن بری هندستانده یاشایان قاسی بن بیربال نامنده کی مؤلفک فارسی دیلنده یازمش اولدینی هفت اهتر عنوانلی چغتای صرفی در . مؤلف صرفی شکللری ایضاح صیره سنده ، ۱۴۵۳ (که ۸۵۷ هجری) ده وفات ایتمش اولان امیر شاهی ؛ وصوکر « نوائی » و« فضولی » نک اثرلر دن برچوق مثاللر کتیریور [۲] .

[۱] لسانیات وادبیات ساحه سنده قونفرانس لر صیراسندن: «جلد ۱۸ — صای ۴» بوداپشته ۱۹۰۳

[۲] ربیو، ص ۲۶۷ .

ینه تمامیه فارسی دیلنده اولمق اوزره عاشور بک بن نیازبک آدلی مؤلف فوآئرکی عنوانی دیگر بر صراف یازمشدر. بونده بالخاصه ایکی اورتا آسیا لهجهسندن بحث ایدیورکه بونلری ده تورانی و اوزبکی عنوانیه ذکر ایدیور. فقط مقایسه و ایضاحات مناسبیه ایرانی، قزلباشی، رومی، کاشغاری، نوغای دیلرندن ده بر طاقیم صرفی شکلر و منفرد کلهلر کتیریور [۱]. هراحتاله کوره ینه عینی مؤلفک اولمق اوزره - زیرا آنجق اولکی مجموعه نك دوامی اولسه کرکدر - فارسی ترجمه لریله برابر تورکجه مطالعه لری احتوا ایدن قیصه بر اثر دها واردر [۲].

ینه منظوم و فارسی ایضاحاتی اولمق اوزره یازلمش دیگر بر اورتا آسیا تورکجهسی لغتی نی کلمه الله بن خواجه رحمه الله بن خواجه نعمه الله «پرنس میرزا قطب الدین» ک امریله نصاب قطیه عنوانیه نشر ایله مشدر. بریتیش موزه نوم ده کی مجموعه سی ایله ۱۷ یأراق قدر طوتان بو اوفاجق لغت مجموعاً ۲۷۴ بیت ی حاوی اولوب شو بیت ایله باشلامقده در:

اوغانه و تنگری و ایزد : خدا؛ ورق : یافراغ

بالاروج است پیامبر؛ زمان باشد : ماغ [۳]

ینه مجهول بر مؤلفک اولمق اوزره بک اوفاق حمده و فارسی ایضاحاتیه بر اورتا آسیا تورکجهسی صرف و لغتی واردرکه صرف و نحو مع لغت ترکی عنوانی حائردر. مؤلف بونده بالمناسبه تورکمن، نوغای و کاشغار لهجه لرندن ده بر طاقیم صرفی شکلر و کلهلر کتیریور [۴].

ینه مجهول فقط هر حالده ایرانی اولدینی معلوم بر مؤلفک لغت ترکی عنوانی قیصه بر لغتی واردرکه ایمامه لک چغتایجه سنی تورکمن دیلنی اوکره تیور. مثلاً بونسخه یه کوره نروده؟ استفهامی آیماقلرک دیلنده قائما و قایما؛ تورکمنلر ده ایسه قائما شکلنده در؛ «طاش» ه آیماق لر تاسمه، تورکمنلر ایسه داسمه دیرلر [۵].

[۱] ینه اوراده ص ۲۶۸ - ۲۶۹

[۲] » » ص ۲۶۹

[۳] » » »

[۴] » » ص ۲۶۷ - ۲۶۸

[۵] » » ص ۲۶۸

ینه مجهول بر مؤلفك و تمامیه تعیین اولنه مایان بر زمانك اوبلق اوزره نهایت زمره الاسماء التمرکیه عنوانلی قصه بر لغتجه وارد درک: اورتا آسیا تورکجه کله لرینی موضوع زمره لرینه کوره آیروب فارسی لساننده ایضاح ایتکده در. بیریش موزه سنده محفوظ اولان نسخه سی آجاق ۱۲ یا پراق قادار طوئیور [۱].

اورتا آسیا تورک دینك شرق مدققلرینك، شبه سز که تمام اولمایان سلسله سنی، تورکیایه منسوب واک یکی زماندن ده اوچ مؤلفك ذکر یله قادیورم.

بونلر آراسنده زمان صیراسیله واک اول، اوروپا تربیه و عرفانه مالک اولان احمد و فیوم پاشای ذکر ایتهم ایجاب ایدر؛ بوزات عثمانلی تورکجه سنه عابد و بوکونه قادار «اک ای» عداید یله جک بر لغت یازمشدر. بو کتاب استانبول ده لهرجه عثمانی عنوانیه ۱۸۷۶ ده ایکی جلد اوله رق نشر ایدلمش اولوب چوق کره مختلف عثمانلی تورکجه سنه عابد کله لرك اسکی شکل لرینی اصلی معالری تیین مقصد یله، بعضاده بویه بر نقطه نظر کوز تمکسزین، بر چوق اورتا آسیا چغتایجه کله لرینی (ترکی و یا چغتای اشارتیه) احتوا ایتکده در. اک یکی تورکیانک بوهر جهتجه ممتاز اولادی ۱۸۱۸ تاریخلرنده استانبولده تولد و ۱۸۹۰ ده وفات ایلشدر. تحصیلی پارسده اکمل ایددرک اولو تورکیانک طهران و پارس سفیر کیرلکنده، صوکرده داخلیه و معارف ناظر لقلرنده، ۱۸۷۷ ده اوزمان آچلمش اولان عثمانلی مبعوثان مجلسی رئیس لکنده، و ایرتسی سنه ده وکلا مجلسی ریاستنده، و نهایت ۱۸۷۹-۱۸۸۲ ده بروسه ده خداوندکار ولایتی وایلکنده بولونمشدر. کندیسسی دولت آدمی اولقله برابر شخصاً ممتاز بر لسان عالمی، عینی زمانده مورخ، فاجعه نویس، بوندن ماعدا تورکلرک اک معروف بر مترجمی در. فنه لون، مولیه، شه یکسیر، و شیللرک اثر لرندن ترجمه لری ایشدر. ایلک تورکجه ضروب امثال مجموعه سنی ۱۸۷۱ ده «آتال سوزی» عنوانیه او نشر ایتمشدر که بونده ۴۳۰ قدر ضرب مثل طویلا مشدر. و نهایت بر مدت بروسه ده کندی حسابنه بر تیاترو ایشله تمشدر.

اوندن براق سنه صوکره بخارادن نشأت ایته شیخ سلیمان افندی عثمانلی تورکجه سنده لغت چغتای و ترکی عثمانی نامیه بر چغتای - تورکجه لغتی تألیف ایله مش اولوب ۱۸۸۲ ده استانبولده نشر ایدیلشدر.

وفاتی پک او قادار اسکی اولمایان مؤلف ۱۲۳۷ هجری یعنی ۱۸۲۱ - ۲۲ سنه لرنده دو غمش ۱۸۴۷ ده تورک یا تختنه کله لرك اوراده «اوز بکتر تکلیه سی» شیخی و عینی زمانده

اورتا آسیا شهنبدری صفیه بولونمشدر. لغتی ، - تصوت لری قطعاً تعین ایتمه مکه برأبر- تقریباً ۷۵۶۰-۸۰۰۰ کله احتوا ایدیور؛ مؤلف، بونلرک بویوک برقسمنده بوتون برآلای اورتا آسیا محررلرینک [۱] وبالخاصه «نوائی» نك، ۱۴ نجی عصر دن «احمدیسوی» نك، کچن عصرده یاشامش اولان «شیرمحمد مونس» ک اثرلرندن واوز بک ایله تورکمن شریقلرندن اثبات وایضاحلی مئارکتیرمشدر. لغتن اول ۹ صحیفه نك بر مقدمه وازدرکه اولدجه درلی طویلور بر طرزده یازیلش «صرفی بر طاسلاق» دن عبارتدر. بونده مؤلف باشلیجه فعل تصریف لرینی ، فعل واسم تشکیلی ادا ت لرینی، کلام قسم لرینک نوع لرینی موضوع بحث ایدیور. کندی اعترافه نظرآ ، لغته درج ایتمش اولدینی کلماتک بر قسمی استانبولده کندی تکیه سنده چوق کره تماسده بولوندیغی اورتا آسیا درویشلرندن طویللامشدر؛ و بونلر ایسه مختلف لسانی ساحه لر دن کلکده بولونمشدری . یازیلی منبع لرینی ذکر ایتمیور سه ده حرارتلی مقایسه لرندن پک آشکار بر صورتده میدانه چیقورکه کرک ۱۵۵۲ تاریخی «آبوشقا» یی، کرک «خلاصه عباسی» یی کرک احمد وفق پاشانک لغتی، بوشالمشدر. کندی سنک نشر ایتدیگی بولسانی مواد دن چغتایجه حقنده کی ذاتی وقوفنک درجه سی تقدیر ایتمک ایچون المزده قطعی بر میزانمز یوقدر .

آلمان مستشرقلرندن مارتین هارتمان ، شو سطرلری یازارکن فکرجه شیخ سلیمانک لغتی وبالخاصه صرفی فذلک کسنی پک فضله برشدله محاکمه ایدیور. زیرا دیورکه : «شرق تورک لرینک آغزندن طویلانه رق بورایه درج ایدیلن موادی پک احتیاطلی بر صورتده، تلقی ایتمک ایجاب ایدر. صرفی زبده سنه کلنجه نظر اعتباره آینه جق برشی دکلدر . اوزون بر زمان وانتقاددن صوکرایله ، بر طاقم متفرق نوظلر دن مرکب اولان بورابطه سز واوندن ماعدا بر چوق طبع خطالری ایله دولو مغشوشه دن ایشه یارار برجه بولوق ممکن دکلدر» [۲] .

نهایت اک صوگ زمانلرده ، یعنی ۱۸۹۶ ده (۱۳۱۴) استانبولده «اسی لسانه ترکی» نامیله، اورتا آسیا تورکجه سنک صرفه عائد (۸ جسامتده و ۷۴ صحیفه نك بر جمده) استانبولده متولد محمد صادق افندی نك بر اثری نشر ایدیلمشدر . بو ذاتک بویوک پدری

[۱] بونلر آراسنده برچوخی «اورتا آسیا تورک ادبیاتی» ادلی اثر مک ۶۶ نجی صحیفه سنده مذکوردر . «لسانیات و ادبیات دائرمنسده قونفرانس لر» [جلد ۱۹ ، صای ۳]

[۲] مسلمان شرق جلد ۴ ، ص ۱۰۵ [برلین ۱۹۰۲ — آلمانجه]

بخارا حوالیسندە دوغمش واسکداردە واقع اوزبکلر تکیه سنک شیخی بولونمش اولان «شیخ ادهم» دی. مؤلف، مقدمه سنده، شود کر ایتدی کمز تکیه ده اورتا آسیان کله درویش و فقیرلرله چوق کره تماسده بولونمق فرصت لرینه نائل اولارق بوصورتله آتالرینک دیلنی، چغتای تورکجه سنی تحصیل وتعلم ایتمک امکاتنی بولمش اولدیغنی یازیور.

حال بوکه بوندن اول بوکا دائر بر صرف یازیلماش اولدیغندن کندیسی بوکتابی آلتی باب اولق اوزره تصنیف ایله مشدر. مأخذلری بالخاصه اندیجان حوالیسندە بولونمش آدملردی. اثردن آکلاشیلدیغنه کوره، مؤلف موضوع بحث ایتدیکی لسانی کافی درجه ده بیلمه دیکی جهتله، درویشلرله فقیرلر اشعار و ایضاً حلرنده کندیسی چوق کره یا کلیشقلره سوق ایتشلردر. بوصرفی مارتین هارتمان ۱۹۰۲ ده «هایدلبرغ» ده «محمد صادق کاسی» لسانه ترکی صرفی» عنوانیله نشر ایله مشدر.

— ۲ —

شیمدی اورتا آسیا تورک دیلنک آوروپالی متبعلرینه کلنجه، هرشیدن اول «پارسدە شرق دیللری ترجانی وتورک دیلی پروفیسوری اولان» فرانسز عالمی آمده مؤبرر اسمنه راست کلیورزکه، بوذات کین عصرک ایلک نصفنده ابلك دفعه اولق اوزره فرانسزجه ترجمه لرله برلکده برقاچ چغتایچه متن نشر ایله مش، بونلردن بولسانلرک ماهیته دائر پک جزئی استشر اقلردە بولونمق ممکن اوله بیلمشدر. ازجله ۱۸۲۳ ده پارسدە «تورک صرفنک مبادیسی» عنوانیله نشر ایتدیکی اثرنده، ۱۴۳۶ دن قاله برقاچ سطر، صوکره تذکره الاولیا دن دها ایکی مختلف پارچه، وهر اوچ قسمک اصل اویغور یازیبی و عرب یازیبیله نقلنی درج ایدیور. بوندن برقاچ سنه صوکره ایسه یعنی ۱۸۲۷ ده «ژورنال آسیاتیک» ک ۱۰ نجی جلدنده ۱۴۳۵ دن قاله بختیارنامه نکه ده برقاچ یاپراقلق بر پارچه سنی، بشنجی کون وقایعنه قادار عرب حروفاتنه نقلی وطیبی ترجمه سی ایله برابر نشر ایله مشدر.

بوندن پک آزرمان صوکره بوساحده کندیسی انکلینز «لومردی ده برمی» لعقیب ایتمشدر. بوذات «صرف و نحو ترکی» عنوانلی اثرنده (لوندرا ۱۸۳۲)

بختیارنامه، معراجنامه و تذکرة الاولیاءک زو به رده بولونه بیلن پارچه لرینی (بوصو کنجیدن یالکز ایکنجی پارچه سنی) آنکلیزجه یه ترجمه و عرب حروفاته نقلیه برلکده یکیدن نشر ایله مشدر. بوندن ماعدا بواثرده چقئای دیلندن ده باشقه بعض نمونه لر بولویورز. نته کیم: ۱۵۲۹ تاریخی بارنامه دن (۹۰۳-۱۴۹۷) وقایعی، ابوالغازی طاهر ک «شجرة ترکی» عنوانلی تاریخی اثرندن (۱۶۶۳)، و نوائی نک «مجالس النفايس» ندن (اولوغ بک دن بحث ایدن) براقچ سطر... بونلرک هپسی اصل متلری وانکلیزجه ترجمه لری ایله برلکده در.

مع مافیه اوروپا عالم لری آراسنده چقئای تورکجهسی تبعاتیه اک جدی ودرین وکیش بر صورتده اشتغال ایدن، فرانسز مستشرقلرندن بویوک برعلم و شهرت صاحبی اولان **نیه قاترمر** (۱۷۸۲-۱۸۵۷) در اون بش سنه متدایاً بولسانی تدقیق و مطالعه ایده رک برطاقم لسانی مواد طوبلا مشدر. نیتی اوچ جلدلک بویوک بر «عرب - عجم - چقئای لغتی» تألیف و نشر ایله مکدی. زیرا — ۱۸۳۸ ابتدالرنده یازدینی کبی — شیمدی یه قدار شرق تورکجهسی حقنده المزده هیچ بر لغت تجربه سی یوقدی. اوندن صوکر «شرق تورکجهسی، کله لری اصلی شکل لرنده و تحریف سز کوسترمک اعتباریه اک حقیقی تورک دبی صایلمق ایجاب ایدیوردی.» [*]

نه چاره که کندیسی تاسارلادینی بویوک اثرینک انتشارندن اول اولدی. و وفاتندن صوکر بونک «ال یازینسی»، شرق مجموعه لری جهتندن پک زنکین کتبخانه سی ایله برلکده، باویرا قرالی میشل مونیک سرای و حکومت کتبخانه سی حسابنه صاتون آلدی. اوندن صوکر **نیه نکر** بونده کی هنوز ایشله نمه مش کله لری آلوب ایکی جلدلک بر لغت یایمق اوزره، استفاده ایتمشدر. «قاترمر» حاضر لایوب ده نشر ایدیه مه مش اولان بوچفتایجه لغتی رینه، ۱۸۴۱ ده پارس ده «شرق تورکجهسی منتخباتی» نامیه فرانسزجه ترجمه و ایضا حاله برلکده «مفتایه متلر» ی، کذلک نوائی نک ایکی اثرینی (یعنی محاکمة اللغتين و تواریخ ملوک عجم) ی، صوکراده **بختیارنامه**، **معراجنامه**، **تذکرة الاولیاء** بارنامه دن بعض قسم لری نشر ایله مشدر.

میرزا آ. قاسم بک تورک صرفنده [تورک - تاتار دبی عمومی صرفی. ی، ت، تسه نکر طرفندن ترجمه «لایپزیغ ۱۸۴۸» آلمانجه] یکی مواد ویرمه مش؛ بلکه

معراجنامه و تذکره اولیا نك داویددهده بولونان ایکی پارچه سنی اویغور حروفاتلی اصلی
و غرب حروفاتنده ترجمه لریله برلکده یکیدن نشر ایله مشدر .

ایرتسی سنه - که ۱۸۴۹ ده - «به زین» قازان ده اووقنه قادار مجهول بر اوزبک جه متنی
روسجه ترجمه سیله برابر «شرق مورخلری کتبخانه سی» کلیاتندن ۱ نجی جلدهده نشر
ایله مشدر. بودیدیکم متن، ۱۶ نجی عصرک ایلك نصفه منسوب مجهول بر مؤلفک شیبانی نامه
عنوانلی واورتا آسیانک اوزبک فاتحی «شیبانی محمد خان» ک اصلندن وعائله سی احوالندن
باحث بر کوچوک تاریخی اثردر .

بواثر ایکی سنه ده اول «محمد صالح» طرفندن مشوی طرزنده نظاماً یازیلش اولان
وتمامیله عینی «شیبانی نامه» عنوانی خاثر اولان دیگر تاریخی دستان ایله قاریشیدلایلمیدر .
تورکمن دینلک ایلك طاسلاق جالنده تدقیقی روس عالی ٲٲٲولابورانوویچ ایلمینکی به
(۱۸۲۲-۱۸۹۲) بورجلووز. بوذات اولجه قازان دارالفنونی تورک - تاتاردیللری پروفسوری،
صوکره لری قازان دارالمعلمینی مدیری بولونویوردی . ۱۸۵۹ ده حزر دگزى شرق
ساحللرنده بوموت و اسم ایلی عشیرتلرینه منسوب تورکملر آراسنده کزه رک بونلرک لهجه لرینه
عائد طوبلادینی معلوماتی ۱۸۶۰ ده «پترسبورغ علوم انجمنی بولتنی» نك ۱ نجی جلدینه
یازمشدر . اثری اولا صوتیانه عائد ملاحظه لری، صوکر اسملر و بالخاصه فعللرک تریفلرینی،
صوکراده بعض مکالمه پارچه لرله ضرب مثللری ونهایت برلقتجه بی احتوا اییدیور. شوراسنی ده
ذکره شایان کورورم که هندستان موغول خانداننک مؤسسى بابرک تاریخی اثری اولان بابرنامه یی
ینه او ۱۸۵۷ ده قازانده تمام چقنای متنیله نشر ایله مشدر .

شو ذکر ایتدیکمز یول آچان ایزلردن صوکر اوامیری آرمین کنیدنی کوسترمشدر .
بونى ده اورتا آسیا تورکجه سنک خصوصى برمدقق و متحریری عدایده بیلیرز . بوساحه ده کی
مساعیسنه ۱۸۶۲ ده ، وقیله آنجاق بر ایکی مستشرق طرفندن نامی ذکر اولنان ۱۵۵۲
تاریخی آبوتقا لغتی ماجارجه ترجمه سیله برلکده نشر ایتمک صورتیه باشلامشدر . مع مافیه
بویولده اساس قوران اصل اثری ۱۸۶۷ ده لایپیغده نشر ایدلش اولان «چقنای لسانه
ترقیقیری» درکه بونده اورتا آسیا تورکجه سنی اوزمانه قادار ده ازیاده معلوم اولان عثمانلی
تورکجه سندن آیریلغی نقطه نظرندن موضوع بحث اییدیور . خصوصیه (خیوه ،
بخارا ، خوقند) خانقلرنک دیللرینی اوکره تیور؛ وبوندن ماعداء اذربایجان، تورکمان ،

قاراقالپاق، قیرغیز، شرقی تورکستان لهجه لرندن ده بعض لسانی مواد آیلور. بوتون اثر باشلیجه اوچ قسمة آیریلیر. شویله که: ۱- اورتا آسیا تورکجه سنک «صرافی برطاسوغی» درکه بوده اولا اورتا آسیا حوالیسنده سویله ن تورک لهجه لرینه عمومی برنظر و اوراده کی ادبی محصولاتک تعداد و تشریحیه برلکده در ۲- منتخبات قسمی درکه بونده ده ۱۱۲ ضرب مثلدن ماعدا بوتون برآلای اورتا آسیا مؤلفلرینک منظوم و منشور اثرلرینی اصل متن و ترجمه لرله برلکده بولویور ۳- آلمانجه و فرانسزجه لسانلرنده اصطلاحلرله برابر تقریباً ۵۰۰۰ کلمه یی احصوا ایدن بر لغت در. مؤلف بو اثرینی یازارکن منبع اولوق اوزره: کندیسنک عملی لسان معلوماتی، صوکرایرلی براوزبکک یعنی کندیسیله برابر کتیرمش اولدیغی «ملا اسحق» دوغروندن دوغرویه بیلدیکی معلومات، نهایت شرق مؤلفلرینک [آبوشقا، بدایع اذغ، فضلہ خانک لغت ترکیه سی، خلاصه عباسی کی] لغت لری واردی. بونک درجه اهمیت حقنده شوراسنی ذکره شایان کورورم که، الکابی چققای لغتی اولان «بهجة اللغات» آروپا عالم لری طرفندن تألیف اولونمش اولان لغتلر آراسنده، بونک لسانی معلومه لرینی کرک کهلرک شکلری یعنی تلفظ و کرک معنالرک ایضاحی جهتندن چوق کره تصدیق ایدیور.

وامبرینک اوچنجی و بردور آچان اثری، ۱۸۷۹ ده، تورکمن دیلنن باحث اولوب، ۱۸ نجی عصرک ایکنجی یاریسنده یاشامش اولان محمد رومقانی نک درویشانه وعاشقانه شعرلری ایله اصل متنک ماجارجه ترجمه سنی لسانی تشریحاتی حاویدر. ۱۸۸۵ ده ایسه ۱۵۳۴ ده وفات ایتمش اولان اوزبک شاعری «محمد صالح» ک بویوک حجمده تاریخی دستاتی- یعنی اوزبک فاتحی محمد شیبانی نک منقبه لرینی ترم ایدن «شیبانی نامه» یی- آلمانجه ترجمه سی و لسانی شرحلرله برلکده ویانه ده «دی شه بیانیاده» عنوانیله نشر ایله مشدر. نهایت ۱۸۹۲ ده «ویانه علوم شرقیه مجموعه سی» نک ۶ نجی جلدنده تامامیله آلمانجه ترجمه سیله برلکده بعض اوزبکجه متلری یعنی خوقدخانن عمر نامه ک- که شعر عالمنده مخلص امیر اولوب ۱۸۷۱ ده وفات ایله مشدر- شعرلرندن ۱۳ غزل، وخیوه لی میر محمد مونس (وفاتی ۱۸۲۸) ک دیوانندن ۸ پارچه شعر نشر ایله مشدر.

برده تسی بوزف ک ۱۸۶۵ ده (ماجارجه) لسانیات خبرلری مجموعه سنک ۴ نجی جلدنده، خیوه خانلغندن «ملا اسحق» ک یاردمیله، اوراده سویله ن اوزبک تورکجه سی متلرینی

(تمیللر، بیلیمجه لر، فقره لر و ماصاللر و آرائی یانوشك و غریب بونوز حکایه سی نك ترجمه سی) صوتیات حقنده ملاحظه لر و صرفی بر «خلاصه» ایله برلکده نشر ایتمك صورتیه اورتا ایسا تورکجه سی تدقیقاتنه اشتراك ایله مشدر.

بولیوس تئودور تسنکرک تورکجه - عربجه - فرسجه ال لغتی عنوانلی ایکی جلدلک بویوک لغتی (لایزینخ ۱۸۶۶-۱۸۷۶) اورتا آسیا یعنی چغتای تورکجه سی کله لرینده (To یعنی تورک اوریا تال = شرق تورکجه سی) اشارتیه احتوا ایتمکده در. یوقاریده ذکر ایتمیکمز وجهله قاتر مه رک طوپلامش اولدینی لسانی مواددن «تسنکر» استفاده ایدوب بونلری ایشله مشدر. بوندن ماعدا «فضل الله خان» که اعتماد شاهان اولمایان قالدکوته طبعی و «خلاصه عباسی» نك پاریس قرال کتبخانه سنده کی صوکه درجه بر باد بر حالده یا کلیشلی نسخه سی، کندیسنک باشلیجه مأخذلری ایدی. «تسنکر» بوسو کرا کندن آلدینی لسانی معلومه لری تمامیه یرسنز و حقسنز بر صورتده، کویا بونلر سنکلاخ دن آلینمشلر کی، «سل» اشارتی ایله کوسته ریور؛ قالدکوتا طبعی لغتکده انتقاد سنزجه استعمالدن دولای «پاوه ده قورته ی» کندیسنی شدتله مؤاخذه ایتمشدر. بوندن ماعدا چغتایجه کله لری منتظماً «نقل» ایدیور؛ فقط اوشکده که اگر هیچ نقل ایتمه سیدی ده ائی اولوردی؛ زیرا بو صورتله یا کلش بر تلفظی تثبیت ایدیور. بناءً علیه بز «تسنکر» که لغتده بولونان چغتایجه کله لری آنجا که لازم کلدیکی قدر انتقادلی بر نظره قبول ایده بیلیرز. فی الواقع «بهجة اللغات» مناسبتیه ویردیکم معلومات صیراسنده مثال اولق اوزره کوستردیکم خطالر، بوخصوصده هر کسه قطعی بر قناعت ویره بیه جک بر ماهیتده در. (۱۸ - ۲۱ - ۳۱ نجی صحیفه لرده).

ینه عینی زمانده یعنی ۱۸۶۹ - ۱۸۷۱ سنه لرنده سن پترسبورغده لازاره بوراغوفک «تورک - تاتار لهجه لری مقایسه لی لغتی» عنوانلی (روسجه) بویوک لغتی نشر ایدیلشدر که مقصدینه موافق بر صورتده اورتا آسیا تورکجه سنه عائد موادده احتوا ایتمکده در. روس عالمی مختلف منبعلردن استفاده ایتمش اولدینی کبی، قالدکوتا لغتیده تسنکر ددن ده ائی بوشالتمش و خلاصه عباسی ده کی چغتایجه کله لری ایسه بولغتن دن اقتباس ایتمشدر. بناءً علیه اونک اثرنده بولونه بیلن اورتا آسیا تورکجه سی موادینده، تسنکرک لغتده کی کله لره عائد لسانی معلومه لر حقنده اولدینی صورتده، محاکمه ایتمه مز لازم کلیر.

اورتا آسیا تورکجه سنک تدقیق و تنقیب خصوصنده «وامبه ری» دن صوکره کندیسنه مدیون اولدیغمز ایکنجی اوروپالی عالم فرانسه لی پاوه ده قورته ی (۱۸۲۱ - ۱۸۸۹) درکه ۱۸۵۴

دن بری پارسیده « قولله ژ دو فرانس » ده تورک دیلی پروفیسوری بولونمشدر. « ۱۸۷۰ » ده پارسیده « شرق تورکجهسی لغتی » نامیله (فرانسزجه) بر لغت نشر ایلمشدر که « نوایی، بابر، ابوالغازی » نك اثرلرندن طوبیلاشمش برطاقیم لسانی موادی احتوا ایتمکده اولوب، یالکز، چغتایجه کله لک نقلی یعنی تلفظلرینک تعیینی کوسترمیور. باشایجه مأخذلری وامبهری نك « چغتایجه لسان تدقیقلری »، ۱۵۵۲ ده کی آبوشقا و خلاصه عباسی اولوب بوصوک ایکی اثری تمامیله اقتباس ایلمشدر. شو ذکر اولنان مؤلفلرک اثرلرندن ده اثبات وتنیور ایچون مبذول مثاللر کتیریور. ایرتهسی سنهینه عینی مؤلفک اولق اوزره بامرنامه نك فرانسزجه ترجمهسی پارسیده ۲ جلد اوزرینه و بابرک خاطراتی عنوانیله نشر ایلمشدر که، بو، اصل متنک ایلمنسی طرفندن (قازان ۱۸۵۷) چقاریلان طبعی اساسنه مستنددر. کذلک او یغور یازیسى ایله قالمش اولان معراجنامه ایله اوکاعلاوه اوله ق میرمیرک مخزنه عنوانی اثرینک ۹ قسمی - هرایکی سنک ده عرب حروفاته نقلی و فرانسزجه ترجمه لری برلکده اولدیغی حالده - پارسیده نشر ایلمشدر. یته بوکاعاند اولق اوزره صوک اثری، تذکره اولیانک طبعی اولوب بونی (۱۸۸۹ ده پارسیده) تمامنک فرانسزجه ترجمه سیله برلکده نشر ایلمشدر.

ت. هورتما اورتا آسیا تورکجه سنک الک اسکی زماندن قاله متنی ایلك دفعه نشر ایتمکده موفق اوله بیانک بختیار بر آدم اولدی. مقصدم یوسف وزلیخا عنوانی و ۱۲۳۳ تاریخنده علی اسمنده بر شاعر طرفندن یازیلش اولان منظوم بر حکایه اولوب هوتما بونک الک اوزون قسمی ۱۸۸۹ ده « آلمان شرق جمعیتی مجموعه سی » نك ۴۳ نجی جلدنده « بر اسکی تورکجه شعر » عنوانیله آلمانجه ترجمه سیله برلکده اوله رق نشر ایلمشدر.

اورتا آسیا تورکجهسی مدققلری صیره سننده، بویوک برلیاقت صاحبی اولان و بیلرلم رادلوف ک نامی بریطوتار. بو ذات ۱۸۳۷ ده برلین ده دوغمش اولوب صوکر ابارنا و ولد ده پروفیسور بالاخره قازان مسلمان مکتبلری مفتشی اولمشدر؛ ۱۸۸۴ دن بری پترسبورغ آسیا موزه سی مدیری بولونویوردی. کندیسنک بوتونه تورک لرهجه لری لغتی تجربه سی عنوانی بویوک لغتی (سن پترسبورغ ۱۸۸۸) چغتای یعنی اورتا آسیا تورکجهسی کلماتی ده شامل بولونویور.

نهایت - یالکز تمامیله خاطری ایچون - شوراسی ده ذکر ایدیورم که اورتا آسیا

تورکجه سی تدقیقاتی صیراسنده بتمده آرز چوق بر اشتراکم واردرد . بهیجه اللغات دن باحث اقادده می قونفرانسمده و آبوشقا لغتی حقنده یازمش اولدیغم مقاله ده شیمدی به قادار بیلدی کمز چغتایجه لغتدرده بولونه میان کله لردن مرکب اوافق بر لغت تنظیم ایتمش وعینی زمانده اوروپا مؤلفلری طرفدن تألیف ایدیش اولان لغت لک ویردک لری لسانی معلومه لک بر چوق یا کلش لری کوستره رک دوغری ولتمشدر [*] .

[*] لسانیات و ادبیات دائره سنده قونفرانس لر [جلد ۱۸ صای ۴ بوداپشته ۱۹۰۳] — کذلک [کله تی سه مله ۱۹۰۴ سنه سی صای ۱] .

[ماجارجهدن مترجی : راعب هاروی]

تورکجه عامر لسانه کتابلری

جلال الدین منکبرتی		محمد بن قیس	۱۳ نجی عصرک ایلک یاریتمده	۱
نامنه				
ایراندۀ عربجه	کتاب ترجمان	بر عرب لسانجیسی	۱۳ ویا ۱۴ نجی عصرده	۲
چغتایجه	محا کة اللغتين	میر علی شیرنوائی	۱۴۹۹	۳
عثمانلیجه	آبوشقه لغتی	.	۱۶ عصر ابتدایرندۀ	۴
مختلف	دیگر آبوشقه	.	۱۵۵۲ [عربی] ۹۵۹	۵
خلاصه	کتاب لغۀ آبوشقه	.	۹۸۳ ذی الحجه	۶
پترسبورغ	لغة نوائی	.	.	۷
»	اللغة علی لسان نوائی	.	.	۸
بریتیش موزۀ نوم	لغت ترکی	فضل الله خان	۱۶۵۸ — ۱۷۰۸	۹
چوق	رساله فضل الله خان	منشی عبد الرحیم	۱۸۵۲ — قالدکوتا	۱۰
بریتیش موزۀ نوم	کتاب زبان ترکی	محمد یعقوب جنکی	۱۶۵۸ — ۱۷۰۷	۱۱
»	چغتایجه — فارسی لغتی	.	۱۷ نجی عصردن	۱۲
»	بدایع اللغة	.	۱۱۱۷ — ۱۷۰۵	۱۳
الفاظ حلیه فی بیان لغۀ التریکۀ		شیخ طیب بخاری	۱۸ عصرک ایلک یاریتمده	۱۴
میرزا عبد الجلیل نصیری	چغتایجه لغت لری	نذر علی، طالع هروی، فراچی	۱۶ ویا ۱۷ عصر لردۀ	۱۵
چغتای — فارسی	چغتای	میرزا محمد مهدی خان استرآبادی سنکلاخ	۱۷۶۰ سنه سی	۱۶
»	تورکجه لسان کتابی	خواجه امیرخان	»	۱۷
»	خلاصۀ عباسی	محمد خوبی	۱۹ عصرک ایلک یاریتمده	۱۸
»	شیخ محمد صالح اصفهانی التفتای ناصری	۱۸۹۶ — ۱۸۴۸		۱۹

Dr. Hayanekovski كتاب "بلغت المشتاف في لغة ترك وقفقاق" (Manuel arabe de la langue des Turcs et des Kiptchaks)

چغتای - فارسی	بهجة اللغات	فتح علی قاجار قزوینی	سنه سی بهارنده	۱۸۶۱	۲۰
» » »	هفت اختر	قاسی بن بیربال	—	—	۲۱
» » »	فوائد ترکی	عاشور بك بن نیاز بك	—	—	۲۲
بریتیش موزه نوم	نصاب قطیه	کلمه الله بن خواجه رحمة الله	—	—	۲۳
صرف ونجوم لغت ترکی	—	—	—	—	۲۴
لغت ترکی	—	—	—	—	۲۵
زبدۃ الاسماء التركية	—	—	—	—	۲۶
—	—	—	—	—	۲۷
لهجه عثمانی	احمد و فیک پاشا	—	—	۱۸۷۶	۲۸
لغت چغتائی ترکی عثمانی	شیخ سلیمان افندی	—	—	۱۸۸۲	۲۹
» » »	اس لسان ترکی	محمد صادق افندی	—	۱۸۹۶	۳۰
تورک صرفنک مبادیسی	آمده ده ژوبهر	—	—	۱۸۲۳	۳۱
انگلیزجه	تورک دیلی صرفی	لومله ی ده ویدس	—	۱۸۳۲	۳۲
فرانسزجه	عرب - عجم چغتای لغتی	اتیهن قاترمهر (تسه نکر)	—	۱۸۳۸	۳۳
آلمانجه	تورک تاتار دیلی عمومی آلمانجه	آ. قاسم بك	—	۱۸۴۸	۳۴
صرفی	—	—	—	—	—
اوزبک	شیبانی نامه	بهره زین	—	۱۸۴۹	۳۵
روسجه	تورکمن دیلی و بابر نامه	المینسکی	۱۸۶۰ —	۱۸۵۷	۳۶
ماجارجه	آبوشقه	وامبه ری آرمین	—	۱۸۶۲	۳۷
آلمانجه	چغتایجه لسان تدقیقلری	»	—	۱۸۶۷	۳۸
» » »	تورکمن دیلی، شیبانی نامه	»	—	۹۲۴۸۵۴	۱۸۷۹ ۳۹
ماجارجه	اوزبک لغتلی	بوده تنس یوزهف	—	۱۸۶۵	۴۰
روسجه	تورک تاتار لهجه لری	لازار بوداغوف	—	۱۸۷۰	۴۱
مقایسه لی لغتی	—	—	—	—	—
فرانسزجه	شرق تورکجه سی	پاوه دو قورته ی	—	۱۸۷۰	۴۲
آلمانجه	یوسف وزلیخا	ت. هوتسما	—	۱۸۸۹	۴۳
روسجه	بوتون تورک لهجه لری	ویلهم رادلوف	—	۱۸۸۴	۴۴
لغتی تجر به سی	—	—	—	—	—
اورتا آسیا تورکجه تدقیقاتی	ماجارجه	توری یوزف	—	۱۹۰۴	۴۵

